Gadomska, Beata

W czterdziestą rocznicę utworzenia Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie

Kronika Zamkowa 1-2 (61-62), 251-265

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Beata Gadomska

W CZTERDZIESTĄ ROCZNICĘ UTWORZENIA ARCHIWUM ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE

Historia zamkowego Archiwum jest ściśle związana z walką o odbudowanie Zamku Królewskiego w Warszawie, którą przez dziesiątki lat toczył prof. Stanisław Lorentz. Seminaria, debaty i dyskusje prowadzone na ten temat, także w środowisku naukowym, sprawiły, że 27 lutego 1970 r. Kolegium Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk utworzyło Komisję Badań nad Zamkiem Królewskim przy Pracowni Dziejów Warszawy. Na inauguracyjnym posiedzeniu 30 kwietnia 1970 r. za jeden z priorytetowych kierunków jej prac uznano konieczność zabezpieczenia dokumentacji związanej z historią Zamku i zbieranie wspomnień mówiących o jego funkcjach[1]. Na drugim posiedzeniu Komisji, które miało miejsce 30 czerwca 1970 r., Józef Kazimierski, ówczesny dyrektor Archiwum Państwowego, przedstawił plan stworzenia Centralnego Zespołu Archiwalnego „Zamek Królewski w Warszawie" przy Archiwum Państwowym m.st. Warszawy[2].

1. Komisja Badań nad Zamkiem Królewskim w Warszawie w Muzeum Narodowym w Warszawie. Od lewej: Władysław Tomkiewicz, Stanisław Lorentz, Aleksander Król, Barbara Krajewska, Adam Rutkowski, Jan Zachwatowicz, Aleksandra Świechowska, Barbara Poznańska, Stanisław Mossakowski, Maria Drozdowska, Marian Marek Drozdowski, Hanna Szwankowska, Mariusz Karpowicz, Ruta Sakowska, Józef Kazimierski, Jan Kosim. Czerwiec 1970. Fot. Archiwum Zamku Królewskiego (dalej: AZK) / Research Council for the Royal Castle in Warsaw in the National Museum in Warsaw. From the left: Władysław Tomkiewicz, Stanisław Lorentz, Aleksander Król, Barbara Krajewska, Adam Rutkowski, Jan Zachwatowicz, Aleksandra Świechowska, Barbara Poznańska, Stanisław Mossakowski, Maria Drozdowska, Marian Marek Drozdowski, Hanna Szwankowska, Mariusz Karpowicz, Ruta Sakowska, Józef Kazimierski, Jan Kosim. June 1970. Photo the Archives of the Royal Castle in Warsaw (AZK)

Decyzja o odbudowie Zamku podjęta 19 stycznia 1971 r. na posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR i potwierdzona dzień później na spotkaniu z przedstawicielami środowisk twórczych[3] umożliwiła realizację tego zamierzenia niecały miesiąc później. 12 lutego 1971 r. w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy utworzono Archiwum Dokumentacyjne Zamku Królewskiego[4], które dało początek obecnemu Archiwum zamkowemu. Od tego momentu rozpoczęła się praca zaledwie naszkicowana w dwóch przytoczonych powyżej punktach: zbierania i zabezpieczania, a w konsekwencji opracowywania i udostępniania wszelkich źródeł, dzięki którym możliwe staje się poznanie Zamku, jego mieszkańców, opisanie jego funkcji i kreowania na przestrzeni wieków życia politycznego i kulturalnego kraju. Na wniosek prof. Lorentza dwa lata później, w styczniu 1973 r., minister kultury i sztuki powołał do życia oddział Zamek Królewski w Muzeum Narodowym w Warszawie[5]. Było to tylko sformalizowanie ścisłych związków istniejących między tymi instytucjami od 17 stycznia 1939 r., dnia, w którym na polecenie prezydenta Stefana Starzyńskiego prof. Lorentz ze swoimi pracownikami rozpoczął wielką akcję ratowania zbiorów i wyposażenia płonącego Zamku.

Te dwa oddziały utworzone w dwóch ważnych dla życia kulturalnego i naukowego instytucjach Warszawy ukształtowały pierwszych pracowników Zamku i dały podwaliny pod gromadzone zbiory – zarówno muzealne, jak i archiwalne. Pierwszym pracownikiem Archiwum Dokumentacyjnego i późniejszym pierwszym kierownikiem Archiwum w latach 1981–1985 była dr Ewa Koczorowska-Pielińska, która rozpoczęła gromadzenie archiwaliów związanych z Zamkiem. Zakres działania Archiwum Dokumentacyjnego został określony w kilku punktach. Miało się ono zająć:

1. zebraniem materiałów historycznych (zarówno oryginałów, jak i kopii) dotyczących dziejów Zamku, formowania się jego bryły i wyposażenia wnętrz,
2. opracowaniem zgromadzonych źródeł zgodnie z wymogami archiwalnymi, a także potrzebami projektantów i wykonawców odbudowy,
3. gromadzeniem dokumentacji odbudowy okresu 30-lecia powojennego, ze szczególnym uwzględnieniem materiałów projektowych, kosztorysowych i wyników konkursów architektonicznych,
4. nadzorowaniem narastającego zasobu Pracowni Konserwacji Zabytków Oddział Warszawski i Oddział Zamek, Urzędu Konserwatorskiego m.st. Warszawy, Biura Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego i Zarządu Zamku oraz akt i dokumentacji powstającej w wyniku badań archeologicznych na terenie Zamku,
5. gromadzeniem wszelkiego typu materiałów audiowizualnych, relacji, pamiętników oraz publikacji prasowych, artykułów z czasopism naukowych i książek związanych tematycznie z Zamkiem[6].

Pozyskiwanie materiałów archiwalnych nie było prostą sprawą. Pomimo zamieszczonego w prasie apelu do społeczeństwa zbiory nie zaczęły napływać wartkim strumieniem. Początkowo przekazywano raczej pojedyncze wycinki prasowe i wydawnictwa z okresu międzywojennego, nieco później dotarły cenne oryginalne fotografie dokumentujące przedwojenne uroczystości na Zamku oraz powojenne ruiny[7]. Ponadto pozyskiwano archiwalia na drodze kwerend prowadzonych w różnych instytucjach zarówno w Warszawie, jak i w całej Polsce. Dzięki tej pracy jako jeden z pierwszych trafił do zbiorów Archiwum Dokumentacyjnego projekt odbudowy Zamku przygotowany przez Jana Bogusławskiego na konkurs w 1955 r. w ramach Pracowni Projektowej PKZ. Po jej rozwiązaniu został zdeponowany 31 grudnia 1961 r. w Muzeum Narodowym w Warszawie i już w 1971 r. przekazany przez Muzeum przyszłym zbiorom zamkowym[8].

Następnie pozyskano do Archiwum spuściznę po inż. arch. Aleksandrze Królu, podarowaną przez jego żonę i córki w 1975 i 1976 r. Aleksander Król

zajmował się dziejami Zamku i jego architekturą już w latach 20. XX w., a od 1 stycznia 1951 r. był inspektorem nadzoru odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, której inwestorem była wówczas Kancelaria Cywilna Prezydenta RP[9]. „Wartość tej spuścizny dla dziejów Zamku można porównać z wartością zbioru Korotyńskich i Przyborowskiego dla dziejów Warszawy" – tak pisała Ewa Koczorowska-Pielińska o zgromadzonym przez Króla archiwum[10]. Kolejno wpływały: *Zbiór prof. dr. Tadeusza Mańkowskiego*, prawnika, historyka sztuki, dyrektora Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu, badacza kultury artystycznej w Polsce doby Stanisława Augusta, i *Archiwum Kazimierza Brokla*, inwentaryzatora, referendarza, dwukrotnie pełniącego obowiązki dyrektora Państwowych Zbiorów Sztuki, wreszcie kustosza zbiorów sztuki na Zamku w okresie międzywojennym[11]. Materiały te odnaleziono w Archiwum Akt Nowych w zespole Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego[12]. Spuścizna po Broklu została uzupełniona w 1982 r. aktami przekazanymi przez Muzeum Narodowe w Warszawie byłemu Zarządowi Zamku Królewskiego[13], a w ostatnim czasie o archiwalia przekazane przez PKZ „Zamek" sp. z o.o. Archiwum Dokumentacyjne przejęło także od Urzędu Konserwatorskiego m.st. Warszawy akta Pracowni Badań Archeologicznych obrazujące prace na Zamku w latach 1949–1970, niewielki fragment zachowanego pierwszego projektu odbudowy Zamku opracowanego przez inż. arch. Jana Dąbrowskiego w latach 1949–1952 oraz w 1982 r. akta badań archeologicznych i architektonicznych uzupełniające przejęty wcześniej zespół.

Od 1973 r. rozpoczął przekazywanie zbieranych przez siebie materiałów związanych z odbudową Zamku prof. Stanisław Lorentz[14]. Niezwykła dokumentacja wieloletnich zabiegów profesora obejmuje materiał aktowy i 10 dużych albumów, w które wklejał korespondencję prywatną i oficjalną, fotografie, artykuły

2. Karta z albumu Stanisława Lorentza z materiałami dokumentującymi historię odbudowy Zamku. AZK, AD/IV/33/2, s. 71. Fot. Bożena Radzio / A page from Stanisław Lorentz's scrapbook documenting the history of the rebuilding of the Castle. AZK, AD/IV/33/2, p. 71. Photo Bożena Radzio

prasowe, pocztówki, rysunki, teksty swoich wystąpień, wykładów, opracowania własne i obce, maszynopisy audycji Radia Wolna Europa, zatem wszystko, co w jakikolwiek sposób mówiło o Zamku. Ostatnią partię archiwaliów prof. Lorentz przekazał w 1983 r., ale uzupełnienia zdarzały się także później[15]. Wśród pierwszych archiwaliów, które stanowiły zaczątek obecnych zbiorów Archiwum Zamku Królewskiego, znalazły się również dokumenty i pieczęcie królewskie oraz archiwa rodów związanych z Zamkiem.

Zbiory zgromadzone przez Archiwum Dokumentacyjne zostały przekazane Dyrekcji Zamku Królewskiego w Warszawie decyzją naczelnego dyrektora Archiwów Państwowych prof. Mariana Wojciechowskiego 8 kwietnia 1981 r. Tym samym powierzono Zamkowi pieczę nad materiałami wchodzącymi w skład państwowego zasobu archiwalnego i obejmującymi dokumentację powstałą i powstającą w wyniku działalności Dyrekcji Zamku Królewskiego w Warszawie, dokumentację odbudowy wytworzoną i zgromadzoną przez Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, Pracownie Konserwacji Zabytków – Oddział w Warszawie oraz dokumentację dotyczącą historii Zamku, nabytą w drodze kupna, darowizny itp. Tym samym Archiwum Dokumentacyjne stało się integralną częścią zamkowej struktury i organizacyjnie stanowiło jedną z komórek Ośrodka Dokumentacji i Informacji Naukowej, którego kuratorem do 2002 r. była dr Ewa Suchodolska. Pierwszym kierownikiem Archiwum była dr Ewa Koczorowska-Pielińska, która wraz ze zbiorami przeszła do Zamku z Archiwum Państwowego m.st. Warszawy. W latach 1985–2008 funkcję tę pełniła Małgorzata Pleskaczyńska-Chylińska, zaś od czerwca 2008 r. kuratorem jest pisząca te słowa. Z czasem nazwa ośrodka uległa zmianie i od 28 stycznia 1985 r. był to Ośrodek Historyczno-Archiwalny z Archiwum jako jedną z wewnętrznych komórek, natomiast od 2002 r. Archiwum Zamku Królewskiego jest samodzielną jednostką organizacyjną podlegającą bezpośrednio Zastępcy Dyrektora ds. Naukowych, Edukacyjnych, Muzealnych i Zbiorów. Od początku swego istnienia pozostaje pod metodycznym nadzorem Archiwum Państwowego m.st. Warszawy.

Wraz z upływem czasu wykształciły się trzy główne nurty gromadzenia zbiorów: dokumentacja aktowa, w tym historyczne: dokumenty pergaminowe i papierowe, dokumentacja techniczna związana z odbudową Zamku oraz zbiory fotograficzne i audiowizualne. Uzupełnieniem dokumentów jest zbiór sfragistyczny. Archiwalia zgromadzone w Zamku obejmują okres od poł. XII w. do 1939 r., następnie akta czasu wojny i okupacji, materiały obrazujące walkę o odbudowę Zamku, proces odbudowy oraz dokumentację związaną z funkcjonowaniem Zamku Królewskiego w Warszawie – Pomnika Historii i Kultury Narodowej – do dnia dzisiejszego. Zbiory pozyskiwane są dzięki darom, zakupom od osób prywatnych i na aukcjach, a także drogą przekazów. Myślą przewodnią wyznaczającą kierunek ich gromadzenia jest włączenie do zbiorów źródeł, które dokumentują rolę Zamku jako rezydencji monarszej, ze szczególnym uwzględnieniem panowania Stanisława Augusta, archiwów rodzinnych, spuścizn i kolekcji osób i rodów związanych z dworem królewskim, archiwaliów z okresu zawłaszczenia Zamku przez władze zaborcze, materiałów pokazujących Zamek jako siedzibę władz państwowych w okresie dwudziestolecia międzywojennego, a także wszelkich źródeł obrazujących powojenną odbudowę.

Wśród ciekawszych kolekcji utworzonych w Archiwum dzięki darom i zakupom wymienić należy zespół *Dokumenty, listy, akta luźne*, w którym znalazły się pojedyncze obiekty przybliżające rolę Zamku jako siedziby królów polskich, sejmu oraz władz polskich i prezydenta w II Rzeczypospolitej, ale też interesujące źródła historyczne niezwiązane z Zamkiem, obejmujące okres od

poł. XV w. do 1997 r. Najstarszy jest wytworzony w kancelarii Władysława III Warneńczyka przywilej, na mocy którego Przedbor z Koniecpola mógł lokować miasto na prawie niemieckim we wsi Koniecpol. Przywilej na pergaminie został wystawiony w Budzie 28 grudnia 1443 r. i podpisany przez podkanclerzego koronnego Piotra ze Szczekocin.

W tym otwartym zbiorze przeważają dokumenty sygnowane przez wielu królów polskich, począwszy od Zygmunta Augusta, kończąc na najliczniej reprezentowanych dokumentach Stanisława Augusta. Zdecydowaną większość stanowią nadania ziem, urzędów dworskich, ale też dyplomy nobilitacyjne[16], uniwersały sejmowe i sejmikowe, nadania orderów. Tu też można znaleźć patenty żołnierskie,

3. List prywatny Stanisława Augusta do morganatycznej żony Elżbiety Grabowskiej, ok. 1790 r. AZK, D I/258. Fot. Paweł Kobek / Private letter from Stanisław August to his morganatic wife, Elżbieta Grabowska, circa 1790. AZK, D I/258. Photo Paweł Kobek

4. List Stanisława Augusta do naturalnego syna Stanisława Grabowskiego ze słowami zachęty do dalszej nauki, 1 stycznia 1792 r. AZK, D I/259. Fot. Paweł Kobek / Letter from Stanisław August to his love child, Stanisław Grabowski, encouriging him to study, January 1, 1792. AZK, D I/259. Photo Paweł Kobek

5. Dyplom nadania szlachectwa i herbu Terlica Pawłowi Terle. Warszawa, 6 stycznia 1792 r. AZK, D I/86. Fot. Maciej Bronarski / Ennoblement and Terlica coats of arms adoption certificate of Paweł Terło. Warsaw, January 6, 1792. AZK, D I/86. Photo Maciej Bronarski

stany służby, nadania odznaczeń wystawiane przez księcia Józefa Poniatowskiego, jego korespondencję z czasów pełnienia funkcji ministra wojny. Wśród nadawców listów znajdziemy królowe: Marię Kazimierę, Ludwikę Marię Gonzagę, Marię Leszczyńską, królową Francji, Wincentego Krasińskiego, Bernarda Bellotta, a także króla Stanisława Augusta, który pisał m.in. do swojej morganatycznej żony Elżbiety z Szydłowskich Grabowskiej i do naturalnego syna Stanisława, ale też do swojego nadwornego kartografa Franciszka Floriana Czakiego[17].

Z dwudziestolecia międzywojennego pochodzi dość bogata korespondencja okolicznościowa polskich prezydentów Stanisława Wojciechowskiego i Ignacego Mościckiego, w której przeważają gratulacje z okazji objęcia stanowiska, ale też doniesienia o urodzinach wnuczki, tak jak w liście króla Norwegii Haakona VII do prezydenta Ignacego Mościckiego, zawiadomienie o śmierci króla Rumunii Ferdynanda I nadesłane przez następcę tronu Michała czy, jak w liście króla Belgów Alberta, polecenie posła nadzwyczajnego i pełnomocnego prezydentowi Ignacemu Mościckiemu. Zespół zamyka chronologicznie Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej uchwalona w 1997 r., przekazana do zbiorów zamkowych wraz z piórem, którym prezydent Aleksander Kwaśniewski ją podpisał.

Niezwykle ciekawym zespołem, choć niezwiązanym bezpośrednio z Zamkiem, ale podarowanym Archiwum, jest *Korespondencja Antoniego Edwarda Odyńca i Aleksandry Borkowskiej z lat 1826–1890*, obejmująca ok. 340 listów czołowych polskich postaci świata literatury tego okresu[18]. Korespondencję królewską zawiera *Zbiór listów Augusta II do kardynała Annibale Albaniego*, nuncjusza papieskiego w Wiedniu i Dreźnie, a od 1712 r. protektora Polski przy Stolicy Apostolskiej, bratanka papieża Klemensa XI. Listy pochodzą z lat 1716–1721 i są źródłem do badań wzajemnych relacji Polski i Stolicy Apostolskiej[19]. Wśród archiwów rodzin i osób pozostających w służbie królewskiej lub piastujących urzędy w I Rzeczypospolitej należy wymienić: *Archiwum Cruttów*, w którym zgromadzono dokumenty prawne

6. List Ludwika Kondratowicza (pseud. Władysław Syrokomla) do Antoniego Edwarda Odyńca, Borejkowszczyzna, 31 października 1861 r. Rycina autorstwa Józefa Tadeusza Polkowskiego i Fr. Kublera. AZK, D III/1/57 / Letter from Ludwik Kondratowicz (alias Władysław Syrokomla) to Antoni Edward Odyniec, Borejkowszczyzna, October 31, 1861. Etching by Józef Tadeusz Polkowski and Fr. Kubler. AZK, D III/1/57

i majątkowe, papiery osobiste i korespondencję, w tym także Antoniego Łukasza Crutty, tłumacza języków wschodnich na dworze Stanisława Augusta i szefa kancelarii konsulatu weneckiego na Cyprze, oraz listy jego córki Elżbiety Bedlińskiej, m.in. do Stanisława Augusta; *Archiwum Sumińskich* z licznymi nadaniami Stanisława Augusta urzędów i ziem dla Piotra Sumińskiego; *Archiwum Szydłowskich*, którego gromadzenie rozpoczął Szymon (Symeon) Szydłowski, kasztelan żarnowski, senator Sejmu Wielkiego skoligacony z królem Stanisławem Augustem przez morganatyczną żonę króla Elżbietę z Szydłowskich Grabowską. Zespół ten zawiera liczne akta majątkowo-prawne, nadania urzędów i ziem przez Stanisława Augusta Szymonowi Szydłowskiemu, w tym dyplom nadania Orderu Orła Białego[20], wywody genealogiczne, korespondencję rodzinną, głównie Szymona Szydłowskiego i jego żony Konstancji z Woronieckich, z wieloma wybitnymi osobami tej epoki, m.in. z Józefem Aleksandrem Jabłonowskim, biskupem Andrzejem Stanisławem Młodziejowskim, a także z królem Stanisławem Augustem; *Archiwum Zandrowiczów* obejmujące papiery osobiste i dokumenty urzędowe, dyplom nobilitacyjny dla Mikołaja Zandera wystawiony przez Władysława IV w 1637 r., wywody genealogiczne, potwierdzenia nadania odznaczeń oraz ciekawy fragment korespondencji i dokumentów z okresu powstania listopadowego, w tym nominacje oficerskie oraz rozkazy dzienne, m.in. Ignacego Prądzyńskiego i Wojciecha Chrzanowskiego. W zbiorze przeważają dokumenty dotyczące Franciszka Zandrowicza, które pozwalają prześledzić losy polskiego szlachcica i rozwój jego kariery jako urzędnika państwowego po 1831 r. Wraz z cenną i piękną kolekcją dzieł sztuki przekazaną Zamkowi przez Karolinę Lanckorońską trafiły do naszych zbiorów rodzinne

7. Dyplom nadania Orderu Orła Białego przez Stanisława Augusta Szymonowi (Symeonowi) Kazimierzowi Szydłowskiemu, kasztelanowi żarnowskiemu. Warszawa, 8 grudnia 1776 r. AZK, R II/35. Fot. Andrzej Ring/Bartosz Tropiło / Order of the White Eagle Certificate bestowed by Stanisław August on Szymon (Symeon) Kazimierz Szydłowski, Żarnów Castellan, Warszawa, December 8, 1776. AZK, R II/35. Photo Andrzej Ring/Bartosz Tropiło

archiwalia. Zebrane w zespole *Archiwum Lanckorońskich* materiały obejmują okres od 1815 r. do lat 90. XX w. i dokumentują historię powstawania kolekcji Lanckorońskich od pierwszych zakupionych przez Kazimierza Rzewuskiego obiektów sztuki z masy spadkowej po księciu Józefie Poniatowskim poprzez dokumentację w formie pocztówek zbiorów, które zgromadził w wiedeńskim pałacu Karol Lanckoroński. Niezwykle ciekawym fragmentem tego zbioru są listy Johana Caspara Lavatera, szwajcarskiego teologa i fizjonomisty, do Kazimierza Rzewuskiego z lat 1780–1788[21].

Wśród spuścizn pozostałych po osobach na uwagę zasługują m.in.: *Archiwum Ambrożego Skarżyńskiego*, generała, uczestnika wojen napoleońskich i powstania listopadowego, w którym oprócz papierów majątkowych i osobistych znajduje się wiele dokumentów obrazujących przebieg służby wojskowej, nominacje, korespondencja ze wspomnieniami udziału w bitwach przy boku Napoleona; *Zbiór Ignacego Jana Paderewskiego* stanowiący fragment archiwum dyplomatycznego z lat 1917–1942, z przemówieniami Paderewskiego, korespondencją, m.in. z Władysławem Sikorskim, prezydentem Władysławem Raczkiewiczem, prezydentami Stanów Zjednoczonych Franklinem D. Rooseveltem i Thomasem W. Wilsonem oraz przedstawicielami Polonii amerykańskiej, a także związane z osobą Paderewskiego wycinki prasowe, foldery itp.[22]; *Zbiór Dominika Witke-Jeżewskiego*, jednego z najwybitniejszych przedwojennych kolekcjonerów grafiki, mecenasa sztuki, fundatora i prezesa towarzystw artystycznych, donatora muzeów i bibliotek, w którym obok dokumentów dotyczących działalności publicznej zachowały się pojedyncze papiery osobiste, materiały genealogiczne, fotografie wykonane najprawdopodobniej przez kolekcjonera, korespondencja z lat 1912–1944 oraz późniejsza osób z nim spokrewnionych, a także dwa tłoki pieczętne[23].

Wśród ciekawszych kolekcji zamkowego archiwum wskazać należy *Zbiór sfragistyczny*, w którym przeważają tłoki pieczętne polskich władz i placówek dyplomatycznych II Rzeczypospolitej podarowane w 1992 r. przez Komisję Likwidacyjną Rządu RP na Uchodźstwie i przez osoby prywatne. Oprócz nich w zbiorze są m.in. XVIII-wieczny radziwiłłowski tłok pieczętny[24] czy podarowana Zamkowi bulla Bolesława Krzywoustego, której pełne omówienie daje prof. Stanisław Suchodolski[25].

Wspomniane w początkowych fragmentach artykułu spuścizny po Kazimierzu Broklu, Tadeuszu Mańkowskim, Aleksandrze Królu i Stanisławie Lorentzu, podarowane jeszcze w latach 70. XX w., zapoczątkowały pozyskiwanie zbiorów zgromadzonych przez osoby w różny sposób związane z Zamkiem przed wojną, ale przede wszystkim pracujące przy jego powojennej odbudowie. W ten kontekst wpisują się szczególnie dwa zespoły: niewielki *Zbiór Piotra Biegańskiego*, architekta, profesora Politechniki Warszawskiej, członka Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego, w którym pozostały fragmenta-

8. Bulla ołowiana księcia Bolesława Krzywoustego, lata 20. lub początek lat 30. XII w. AZK, Sfr. 36. Fot. Andrzej Ring / Leaden bulla of the Prince Boleslaw III the Wrymouthed, the 1120s or early 1130s. AZK, Sfr. 36. Photo Andrzej Ring

ryczne notatki, referaty, artykuły, pojedyncze protokoły Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej czy korespondencja, oraz największa obecnie spuścizna – *Archiwum Jana Zachwatowicza*, jednego z najwybitniejszych architektów i konserwatorów XX w., podarowana Zamkowi przez córki profesora Krystynę Zachwatowicz-Wajdę i Katarzynę Zachwatowicz-Jasieńską oraz jego drugą żonę Izabelę. Jest to zespół, w którym z jednej strony znalazły się materiały z działalności publicznej Jana Zachwatowicza: m.in. dokumentujące jego udział w pracach ICOMOS, archiwalia świadczące o działalności naukowej: nadbitki artykułów, referaty, materiały z wielu sesji tak polskich, jak i zagranicznych, oraz archiwalia uzupełniające dokumentację odbudowy Zamku Królewskiego z lat 1971–1979, z drugiej zaś – notatki, zapiski autobiograficzne, korespondencja prywatna, fotografie, dyplomy, ordery i odznaczenia, medale, dokumentacja licznych nagród instytucji polskich i zagranicznych, w tym pierścień Karola Fryderyka Schinkla, najwyższe niemieckie odznaczenie w dziedzinie konserwacji, nadane Janowi Zachwatowiczowi w 1982 r., ponadto materiały dokumentujące ratowanie i przywracanie do życia najcenniejszych pomników dziedzictwa architektury polskiej oraz stworzenie podwalin polskiej szkoły konserwacji zabytków, znanej i cenionej w międzynarodowym środowisku architektów i konserwatorów. Niezwykle interesujące są rysunki kredką Warszawy zniszczonej w czasie wojny, rysunki projektowe i szkice dokumentujące prace konserwatorskie Jana Zachwatowicza, m.in. odbudowę katedry św. Jana w Warszawie, badania nad katedrą gnieźnieńską czy też przedwojenne prace prowadzone w Zamościu. Na specjalną uwagę zasługują archiwalia dotyczące organizacji akcji ratowania dóbr kultury z płonącej Warszawy, tzw. akcji pruszkowskiej z lat 1944–1945. Szczególną wartość przedstawiają źródła związane z historią Zamku Królewskiego, pochodzące z lat 1950–1961. Dopełnieniem *Archiwum*

9. Pierścień Karola Fryderyka Schinkla, najwyższe niemieckie odznaczenie w dziedzinie konserwacji, nadane Janowi Zachwatowiczowi w 1982 r. AZK, AD X. Fot. Paweł Kobek / Karl-Friedrich-Schinkel-Ring, the highest German decoration for merits in cultural heritage management awarded to Jan Zachwatowicz in 1982. AZK, AD X. Photo Paweł Kobek

10. Jan Zachwatowicz, Zniszczona Sala Balowa Zamku Królewskiego w Warszawie, rys., kredka litogr. AZK, AD X. Fot. Paweł Kobek / Jan Zachwatowicz, Destroyed Great Assembly Room of the Royal Castle in Warsaw, lithography crayon drawing. AZK, AD X. Photo Paweł Kobek

11. Jan Zachwatowicz, Dziedziniec Zamku Królewskiego w Warszawie. Widok na zniszczoną Wieżę Władysławowską. 1942 r., rys., kredka litogr. AZK, AD X. Fot. Paweł Kobek / Jan Zachwatowicz, The Courtyard of the Royal Castle in Warsaw, view of the destroyed Ladislaus Tower, 1942, lithography crayon drawing. AZK, AD X. Photo Paweł Kobek.

Jana Zachwatowicza jest 18 kaset magnetofonowych z nagraniami rozmów wspomnieniowych o Profesorze, przeprowadzonych przez Roberta Jarockiego m.in. z: Krystyną i Andrzejem Wajdami, Katarzyną Zachwatowicz-Jasieńską, Aleksandrem Gieysztorem, Andrzejem Rottermundem, Marią i Kazimierzem Piechotkami, Jackiem Cydzikiem i Stanisławem Lorentzem w końcu lat 80. XX w., na przełomie lat 1994/1995 oraz 1998/1999. *Archiwum Jana Zachwatowicza* jest cenną bazą źródłową do badań nad historią polskiej architektury zabytkowej, dziejami Warszawy i Zamku Królewskiego[26].

Szczególnie ważną dla Zamku spuścizną jest *Archiwum Aleksandra Gieysztora.* Przez pryzmat tej dokumentacji można prześledzić działalność Profesora na stanowisku pierwszego dyrektora Zamku Królewskiego. Liczna korespondencja, nadbitki artykułów, teksty wystąpień i referatów pokazują zaangażowanie Aleksandra Gieysztora w działalność społeczną i polityczną, ale przede wszystkim w pracę na rzecz nauki i kultury polskiej. Potwierdzają to liczne dyplomy nagród przyznawanych przez fundacje i towarzystwa naukowe polskie i zagraniczne. Wiele archiwaliów dokumentuje pracę Profesora z czasów odbudowy Zamku, jego działalność jako przewodniczącego Komisji Historyczno-Archeologicznej przy Obywatelskim Komitecie Odbudowy Zamku Królewskiego oraz jego wpływ na kształt i funkcjonowanie Zamku jako nowej instytucji muzealnej.

Wraz z dokumentacją projektową i konserwatorską odbudowy, z bogatą dokumentacją fotograficzną i aktową także z lat 50. i 60. XX w., przejętą w dwóch dużych partiach od Pracowni Konserwacji Zabytków „Zamek" sp. z o.o. w roku 2009 i 2010, aktami Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego (wśród których obok protokołów posiedzeń Komisji Architektoniczno-Konserwatorskiej, Prezydium i Kuratorium znalazły się bogate dowody ofiarności polskiego społeczeństwa i Polonii z całego świata[27]), archiwa dokumentacyjne osób związanych z Zamkiem są kopalnią wiedzy o losach odbudowy niemal od momentu zniszczenia aż do podjęcia rzeczywistych prac w 1971 r.

Oprócz zespołów aktowych i dokumentacji technicznej odbudowy Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie ma znaczące i stale powiększające się zbiory fotograficzne i audiowizualne, których głównym i niemal jedynym bohaterem jest Zamek. Zasadniczą część fotografii stanowią te, które powstały w okresie odbudowy i są zapisem poszczególnych jej etapów, a później utrwalają proces rekonstrukcji wnętrz i urządzania ekspozycji. Wnętrza i otoczenie Zamku fotografowane są niemal na bieżąco, by dokumentować wydarzenia, uroczystości, wystawy, wybitne postaci, które kształtowały to

12. Projekt Gabinetu Żółtego. Opr. Pracownie Konserwacji Zabytków, 30 czerwca 1976 r. AZK, PKZ, rys. 8895. Fot. Paweł Kobek / Project of the Yellow Room by the Conservation and Renovation Studios, June 30, 1976. AZK, PKZ, drawing 8895. Photo Paweł Kobek

13. Wizyta premiera Japonii, 1929 r. AZK, fot. I. 11. Fot. Witold Pikiel / Prime Minister of Japan's visit, 1929. AZK, photo I. 11. Photo Witold Pikiel

14. Przekazanie insygniów prezydentowi Lechowi Wałęsie przez prezydenta Ryszarda Kaczorowskiego. AZK, Fot. V. Fot. Maciej Bronarski / President Ryszard Kaczorowski handing over Presidential Insignia to President Lech Wałęsa. AZK, Photo V. Photo Maciej Bronarski

muzeum[28]. Dokumentacja życia instytucji to również filmy o historii i odbudowie, nagrania audycji radiowych poświęconych tej tematyce, mikrofilmy z zabezpieczoną dokumentacją odbudowy, ale także z reprodukcjami archiwaliów ważnych dla historii Zamku, a znajdujących się w posiadaniu innych instytucji. Zbiory fotograficzne są szeroko wykorzystywane jako materiał ilustracyjny w informatorach, katalogach wystaw własnych, katalogach wystaw innych muzeów w kraju i za granicą, wykładach oraz udostępniane do publikacji naukowych, popularnonaukowych, reklamowych, prasy czy jako ikonografia zamieszczana na stronach internetowych. Dążąc do zebrania jak najszerszego materiału ikonograficznego, Archiwum gromadzi również fotografie oryginalne do dziejów Zamku. Najstarsze, pochodzące z końca XIX w., przedstawiają Zamek i jego otoczenie, późniejsze – wydarzenia i ludzi związanych z Zamkiem – siedzibą władz II Rzeczypospolitej, etapy wojennego zniszczenia i powojenne zgliszcza[29].

W zbiorach znajdują się także obiekty powierzone Archiwum przez depozytariuszy, zarówno osoby prywatne, jak i instytucje. Depozytem szczególnym, przekazanym przez Kancelarię Prezydenta RP Lecha Wałęsy, są symbole państwowości polskiej: Konstytucja RP z 1935 r. (tzw. kwietniowa), tłoki pieczętne Prezydenta RP, Kancelarii Cywilnej Prezydenta, Biura Senatu RP, Kanclerza Orderu Odrodzenia Polski, Kanclerza Orderu Orła Białego, które po wojnie dzieliły losy polskich władz na uchodźstwie. Przywiózł je do kraju ostatni Prezydent RP na Uchodźstwie Ryszard Kaczorowski i przekazał prezydentowi Lechowi Wałęsie podczas uroczystości w Zamku Królewskim w Warszawie 22 grudnia 1990 r.[30].

Pełne omówienie zbiorów Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie rozsadziłoby ramy tego artykułu. Nie jest to zresztą miejsce na wyczerpującą prezentację archiwalnego zasobu. Wspomniane powyżej wybrane zespoły, spuścizny i kolekcje miały pokazać różnorodność zgromadzonego materiału i jego szerokie ramy czasowe. Niezależnie jednak od typu archiwaliów i nośnika, na którym treści zostały utrwalone, powstało tak naprawdę archiwum jednego obiektu: Zamku Królewskiego w Warszawie – Pomnika Historii i Kultury Narodowej.

PRZYPISY

[1] M.M. D r o z d o w s k i, *Sprawozdanie z prac Komisji Naukowej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie od 27 II 1970 r. do 16 II 1972 r.*, w: *Siedem wieków Zamku Królewskiego w Warszawie*, Warszawa 1972, s. 417.

[2] *Ibidem*, s. 418.

[3] P. M a j e w s k i, *Zamek Królewski – odbudowa niedokonana (1944–1956) i dokonana (1971–1980),* „Kronika Zamkowa", nr 1–2/43–44/2002, s. 28–29.

[4] E. K o c z o r o w s k a - P i e l i ń s k a, *Archiwum Dokumentacyjne*, „Kronika Zamkowa. Biuletyn Informacyjny Zamku Królewskiego w Warszawie", 1983, nr 2, s. 11.

[5] M a j e w s k i, *op.cit.,* s. 30; A. R o t t e r m u n d, *Zamek Królewski w Warszawie a Muzeum Narodowe w Warszawie – zarys relacji*, „Kronika Zamkowa", nr 1–2/43–44/2002, s. 11.

[6] K o c z o r o w s k a - P i e l i ń s k a, *Archiwum Dokumentacyjne...*, s. 11.

[7] *Ibidem*.

[8] *Ibidem*, s. 20.

[9] E. K o c z o r o w s k a - P i e l i ń s k a, *Zbiór Aleksandra Króla i jego znaczenie dla odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Archeion", t. 76/1983, s. 125–126.

[10] *Eadem*, *Archiwum Dokumentacyjne...*, s. 17.

[11] W. W o j t y ń s k a, *Państwowe Zbiory Sztuki w Zamku Królewskim w Warszawie*, w: *200 lat muzealnictwa warszawskiego. Dzieje i perspektywy. Materiały sesji naukowej*, Zamek Królewski w Warszawie, 16–17 listopada 2005 r., s. 152.

[12] K o c z o r o w s k a - P i e l i ń s k a, *Archiwum Dokumentacyjne...*, s. 13.

[13] *Ibidem*, s. 15.

[14] *Ibidem*, s. 18.

[15] Materiały z Archiwum Lorentza zostały wykorzystane m.in. w wystawie poświęconej Profesorowi w setną rocznicę jego urodzin, przygotowanej przez Małgorzatę Pleskaczyńską przy współpracy Piotra Majewskiego. Wystawie towarzyszyła publikacja *Stanisława Lorentza walka o Zamek. Wystawa w stulecie urodzin*, Zamek Królewski w Warszawie, 1999.

[16] Z. K o ź m i ń s k i, *Nobilitacje i indygenaty króla Stanisława Augusta w zbiorze rękopisów Zamku*, „Kronika Zamkowa", nr 5/7/1986.

[17] B. G a d o m s k a, *List króla Stanisława Augusta do Franciszka Floriana Czakiego. Przyczynek do biografii królewskiego kartografa i inżyniera*, „Kronika Zamkowa", nr 1/39/2000.

[18] M. M y s z o r - C i e c i e l ą g, *Nieznane listy Wincentego Pola*, „Colloquia Litteraria" 2009, nr 1(6); *eadem*, *Nieznane listy Stefana Garczyńskiego do Antoniego Edwarda Odyńca z lat 1831–1833*, „Colloquia Litteraria" 2009, nr 2(7); *eadem*, *Antoni Edward Odyniec jako edytor -wydawca listów Stefana Garczyńskiego*, *Problemy tekstologii i edytorstwa dzieł literackich,* Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, w ramach materiałów z konferencji *Dziewiętnastowieczne edycje – dziewiętnastowieczni edytorzy* (złożone do druku w styczniu 2011 r.); *eadem*, *Kilka uwag o listach dyktowanych Wincentego Pola z lat 1867 i 1869*, w: *Materiały z konferencji Europejski kanon literacki. Edycje XXI wieku*, przygotowanej przez Instytut Polonistyki Stosowanej na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego (złożone do druku w grudniu 2009 r.).

[19] M. Ś l a d o w s k a, *Polityka Augusta II wobec Kościoła katolickiego w Polsce oraz relacje z Kurią Rzymską w świetle korespondencji króla z kardynałem Annibalem Albanim w latach 1716–1721*, „Kronika Zamkowa", nr 1–2/57–58/2009.

[20] B. G a d o m s k a, *Dyplom nadania Orderu Orła Białego przez króla Stanisława Augusta Szymonowi Szydłowskiemu (1725–1799), kasztelanowi żarnowskiemu, w 1776*, nota katalogowa w: *Za Ojczyznę i Naród. 300 lat Orderu Orła Białego*, Zamek Królewski w Warszawie, 2005, s. 363.

[21] M. M y s z o r - C i e c i e l ą g, *Dokumenty po Karolinie Lanckorońskiej w zbiorach Archiwum Zamku Królewskiego*, „Kronika Zamkowa", nr 1–2/57–58/2009.

[22] M. Ś l a d o w s k a, *Działalność społeczna i polityczna Ignacego Jana Paderewskiego w świetle dokumentów z lat 1917–1941 z Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Kronika Zamkowa", nr 1–2/51–52/2006; *eadem*, *Ambasador spraw polskich. Ostatnie miesiące życia Ignacego Jana Paderewskiego w świetle dokumentów z Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie*, w: *Arx Felicitatis. Księga ku czci Profesora Andrzeja Rottermunda w sześćdziesiątą rocznicę urodzin od przyjaciół, kolegów i współpracowników*, Warszawa 2001; *eadem, Ignacy Jan Paderewski*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008; *eadem*, *Ignacy Jan Paderewski*, w: *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. IV, Wydawnictwo Sejmowe, 2008.

[23] E. S u c h o d o l s k a, *Tłok pieczęci Mateusza Witk-Jeżewskiego*, w: *Arx Felicitatis...*, B. G a d o m s k a, *Dominik Witke-Jeżewski – zapomniany kolekcjoner, niezwykła kolekcja. Przyczynek do dziejów kolekcjonerstwa w Polsce*, „Kronika Zamkowa", nr 1–2/49–50/2005; *eadem*, *Działalność publiczna i donatorska Dominika Witke-Jeżewskiego w świetle literatury i archiwaliów ze zbioru Zamku Królewskiego w Warszawie*, w: *Polskie kolekcjonerstwo grafiki. Ludzie i instytucje*, pod red. E. Frąckowiak i A. Grochali, Warszawa 2008. Szerzej omawiają zbiory rękopiśmienne z zasobu Archiwum Małgorzata Pleskaczyńska i Beata Gadomska w: *Zbiory rękopisów*

w bibliotekach i muzeach w Polsce, BN, Warszawa 2003, s. 434–438.

[24] E. S u c h o d o l s k a, *Radziwiłłowski tłok pieczętny z drugiej połowy XVIII wieku*, „Studia Źródłoznawcze", t. 36, 1997.

[25] S. S u c h o d o l s k i, *Nowa bulla Bolesława Krzywoustego i problem ołowianych pieczęci w Polsce średniowiecznej,* „Przegląd Historyczny", t. C, 2009, z. 2.

[26] M.in. na podstawie tych zbiorów, wówczas jeszcze pozostających w prywatnych rękach, powstała w 2000 r. wystawa *Jan Zachwatowicz. W stulecie urodzin*, przygotowana przez Małgorzatę Pleskaczyńską, Krystynę Zachwatowicz-Wajdę i Piotra Majewskiego. Wystawie towarzyszyła publikacja *Jan Zachwatowicz. W stulecie urodzin*, Zamek Królewski w Warszawie, 2000.

[27] Archiwalia ze zbioru Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego zostały wykorzystane do wystawy prezentowanej w Zamku w 1988 r. *Społeczeństwo dla Zamku Królewskiego w Warszawie 1971–1988*, której kuratorem była Małgorzata Pleskaczyńska.

[28] J. C z u p r y ń s k a, *Profesor Aleksander Gieysztor na fotografiach ze zbiorów Archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Kronika Zamkowa", nr 1–2/57–58/2009.

[29] M. P l e s k a c z y ń s k a - C h y l i ń s k a, *Zamek Królewski w Warszawie i jego otoczenie w 2. połowie XIX i na początku XX wieku w świetle archiwalnych źródeł fotograficznych*, „Kronika Zamkowa", nr 1–2/49–50/2005.

[30] M. M a l i n o w s k i, *Symbole państwowości polskiej ponownie w kraju*, „Kronika Zamkowa", nr 2 (22) 1990/1991.

Beata Gadomska

40TH ANNIVERSARY OF ESTABLISHING THE ARCHIVES OF THE ROYAL CASTLE IN WARSAW

SUMMARY

The history of the Royal Castle Archives is closely linked with the battle for the Castle's rebuilding, fought for decades by Professor Stanisław Lorentz. Seminars, debates and discussions on that subject, also in the academic circles, resulted in the Board of Institute of History of the Polish Academy of Sciences creating the Research Council for the Royal Castle in Warsaw by the History of Warsaw Section on February 27, 1970. On the inauguration session on April 30, 1970 it was decided that one of the priorities for the Council is the necessity of preserving the documentation relating to the history of the Castle and gathering the recollections of its functions. During the Council's session on June 30, 1970, Józef Kazimierski, the then director of the State Archives, presented a plan for creating the Royal Castle in Warsaw Central Archives by the State Archives of the City of Warsaw. Less than a month after announcing the decision to rebuild the Castle, on February 12, 1971, the Royal Castle Documentation Archives were opened at the State Archives of the City of Warsaw. This was the beginning of what is now the Castle Archives.

From that moment on it started – in the first instance gathering and preserving, and then researching and making available of all the written sources describing the Castle, its inhabitants, its functions and its role in creating the political and cultural life of the country over the centuries.

On April 8, 1981 the collection of the Documentation Archives was handed over to the director of the Royal Castle in Warsaw on decision of the Director General of the State Archives, Professor Marian Wojciechowski. Therefore the Castle was given care of archival material which was part of the state archival collection. The Documentation Archives

became an integral part of the Castle structure and was one of the cells of the Centre for Academic Information and Documentation, which was renamed by the Castle Director on January 28, 1985, as the Historical-Archival Centre. From 2002 the Archives of the Royal Castle is an independent organizational unit, under the direct supervision of the Deputy Director of Science, Education, Museum and Collection. Also, from the beginning of its existense, it remains under the supervision of the State Archives of the City of Warsaw.

With time three main paths of collecting developed: filing documentation, including historical documentation and sigillographic collection, technical documentation to do with rebuilding of the Castle and photographic and audiovisual collection. Chronologically speaking the collection covers several periods: from the mid-12th century to 1939, war time and occupation, materials showing the battle for rebuilding of the Castle, rebuilding proccess and finally documentation of existence of the Royal Castle in Warsaw, a Monument of Polish History and Culture until today. The Archives collection expands via donations, acquisitions from private persons and on auctions, as well as through handovers. The main criteria in expanding the collection is acquisition of the sources documenting the Castle as the royal residence, with a special focus on the reign of Stanisław August, as well as family archives, legacy and collections of persons linked with the royal court, archival material relating to the period when the Castle was taken over by the partitioning state authorities, material showing the Castle as the seat of the Polish state authorities in the interwar period and all the documentation of the post-war rebuilding of the Castle. Apart from filing documentation the Archives of the Royal Castle in Warsaw also contains a substantial and constantly growing photogaphic and audiovisual collection, mainly and almost entirely focusing on the Castle. Big part of the photographic collection are pictures taken during the rebuilding proccess, documenting its stages, as well as the reconstruction of the interiors and setting up the exhibition. The interiors and surroundings of the Castle are photographed almost constantly, to document events, celebrations, exhibitions and important persons influencing the Castle museum. Regardless of the type of archival material and the media used to preserve its substance, it is really an archive of one object only – of the Royal Castle in Warsaw, a Monument of Polish History and Culture.